TURUN YLIOPISTO

Eduskunnan sivistysvaliokunnalle

Asia: Sivistysvaliokunta torstai 13.3.2025 klo 12.00 / VNS 8/2024 vp Kulttuuripoliittinen selonteko / Asiantuntijapyyntö

Lausunnon antaja: Professori Charlotta Wolff, Turun yliopisto

Eduskunnan sivistysvaliokuntaa luottamuksesta kiittäen esitän tässä tekstissä näkemykseni Valtioneuvoston vuonna 2024 laatimasta Kulttuuripoliittisesta selonteosta, johon sivistysvaliokunta on pyytänyt lausunnon Turun yliopiston johtamaltani monitieteiseltä teemalta ”Kulttuurinen muisti ja yhteiskunnan muutos”.

Petteri Orpon hallituksen ohjelma on kulttuuripolitiikan osalta tiivis, minkä takia on hyvä, että on laadittu perusteellinen selonteko, joka antaa suuntaviivoja kulttuuripolitiikalle 2040-luvulle. Tavoitetilaksi on määritelty kulttuuri muutosvoimana, tekijöiden ja sisältöjen nostaminen avainasemaan, kulttuuri jokaisenoikeutena ja suomalaisen kulttuurin kansainvälinen vaikuttavuus. Selonteossa kulttuurin käsite ja kulttuuripolitiikka on ymmärretty monipuolisesti ja tulevaisuuskestävyyttä huomioiden. Kulttuuripolitiikka ei kuitenkaan ole pelkkää muutosta, vaan myös vahvan kulttuuriperinnön vaalimista. Tavoitetilan saavuttamiseksi tarvitaan tekoja ja niitä mahdollistavia rakenteita ja resursseja. Esitän alla kolme näkökulmaa, joiden kautta näitä voi lähestyä.

Yliopistot arvoketjun perustan vahvistajina ja kansainvälistymisen edistäjinä

Kulttuurin arvoketju on kuvattu kulttuuripoliittisen selonteon sivulla 12 (kuvio 1). Tieto ja kulttuuriperintö ovat arvoketjun perusta. Tiedon tuottajina ja kulttuurisen muistin sekä kulttuuriperinnön välittäjinä yliopistoilla on arvoketjun perustan ylläpidossa ratkaiseva rooli, josta niiden tulee olla tietoisia ja joka on säilytettävä niillä. Prosessi, jolla saavutetaan hallitun kulttuurisen murroksen kautta myönteinen tulevaisuus, on vastaavasti kuvattu sivulla 25 (kuvio 4). Kulttuurisen muistin ymmärrystä tuottavina tahoina ja kouluttajina erityisesti humanistisilla tiedekunnilla on merkittävä tehtävä toisaalta nimenomaan suomalaisen kulttuurin tietoperustan vahvistamisessa, toisaalta kansainvälistyvän kulttuurin edistäjinä (kuvio 4, kohdat 1, 4 ja 8). Esimerkiksi Turun yliopistossa kulttuurinen muisti ja yhteiskunnan muutos on tästä syystä nostettu yhdeksi yliopiston strategisista teemoista, jota tutkitaan ja opetetaan monitieteisesti.

Kestävyysmurroksen ylittäminen edellyttää uutta tietoa. Kun valtion ”kehittämisrahoitusta suunnataan kulttuuri- ja luovien alojen uudistamiseen ja arvoketjujen toteutumiselle toimintamallien ja palveluiden kehittämiseen” (s. 30), on muistettava yliopistojen rooli arvoketjun perustana olevan tiedon vaalijoina. TKI-rahoitus on hyvä avata kulttuurialojen toimijoille (s. 29), mutta näiden lisäksi sitä tarvitsee vastaavista syistä myös humanistinen tutkimus. Luotettavan ja laadukkaan tiedon edellytys on tutkimuksen vapaus ja riippumattomuus. STN-tyyppisillä temaattisilla rahoitusmalleilla valtio ohjaa tutkimusta. Strategiset satsaukset voivat olla perusteltuja, mutta ei ole suotavaa, että strategisesti ohjatun rahoituksen osuus julkisesta tutkimusrahoituksesta kasvaisi, sillä se kaventaa tutkimuksen innovaatiokykyä ja saattaa vinouttaa resursseja suhteessa välttämättömiin opetustarpeisiin. Muuttuvassa maailmassa tiedollinen polkuriippuvuus on kulttuurisen huoltovarmuuden kannalta ongelmallista. Luovuuden lisääminen (s. 24) edellyttää, ettei kulttuurisen muistin muodostumisen valtiollinen ohjaus ole rajoittavaa, vaan mahdollistavaa.

Yliopistot myös edistävät suomalaista osaamista kansainvälistyvässä kontekstissa, jossa korostuvat kielet ja kielitaito. Selonteossa on kiitettävästi muistettu, että merkittävä osa suomalaisesta kulttuurista on tuotettu ja tuotetaan ruotsiksi. Ruotsin kieli on tärkeä linkki yhteispohjoismaiseen kulttuuriin. Suomalaista kulttuuriperintöä ovat molemmat kansalliskielemme sekä kansalliset vähemmistökielet, mutta lisäksi kulttuuriperintöömme kuuluvat eurooppalaiset kielet, joista muutamilla, kuten saksalla tai latinalla, on pitkä historia Suomessa. Maailmanpoliittisen tilanteen tarkastelu tukee ajatusta, jonka mukaan englannin kielen ylivoima ei välttämättä ole maailmassa loputon. Kansainvälistyvän kulttuurin huomioon ottaminen (s. 33) edellyttää muidenkin kulttuurikielten – erityisesti isojen eurooppalaisten kielten kuten ranskan, espanjan tai venäjän – opetuksen vahvistamista ja niiden opiskeluun kannustamista kouluissa ja korkeakouluissa. Monipuolinen kielitaito on ulko- ja turvallisuuspoliittisista syistä tärkeä, sillä se laajentaa

TURUN YLIOPISTO

Suomen vaikuttamismahdollisuuksia, mistä on useita historiallisia ja tuoreempiakin esimerkkejä. Globaaleista kriiseistä ei selviydytä eristäytymällä, vaan yhteistyössä, johon tarvitaan kielitaitoa ja ymmärrystä niin yhteisestä arvopohjasta kuin vieraammistakin kulttuureista, myös kotimaassa. Suomalaisten kansainvälinen kulttuuriosaaminen voi olla Suomelle jopa eksistentiaalinen asia.

Instituutiot luovuuden tukena

On tärkeää, ettei kulttuurialojen osa-alueita ymmärretä toisistaan irrallisiksi tai toistensa kanssa kilpaileviksi. Luovien alojen ja kulttuurialojen siiloutumista on vältettävä. Eri sektorien politiikkatoimien tuleekin täydentää toisiaan (s. 31), mutta tämä ei saa johtaa erityisasiantuntijaresurssien heikentämiseen säästöjen saavuttamiseksi. Korkeakoulu- ja tiedepoliittista keskustelua tulisi käydä avoimesti kulttuuripoliittisen keskustelun yhteydessä. Liian kapea-alainen käsitys kulttuurisesta muistista johtaa helposti siihen, että yliopistosektoria käsitellään erillään kulttuuripolitiikasta, vaikka se on merkittävä kulttuuripoliittinen toimija ja kulttuuriperinnön ylläpitäjä. Tämä ei koske pelkästään taidealan ammattilaisia kouluttavaa Taideyliopistoa, vaan sivistysyliopistoja laajemmin ja erityisemmin.

Kulttuuri mielletään usein hyödykkeeksi, jota voidaan myydä ja markkinoida (vrt. ymmärrys luovista aloista yrittäjävetoisina elinkeinoina, hallitusohjelma s. 92). Kulttuurilla on kuitenkin myös vahva itseisarvo (kuvio 1, arvoketjun kohta ”kulttuuriperintö ja tieto”, ks. myös hallitusohjelma, s. 91). Jotta kulttuuri voi olla muutosvoima ja jotta sillä voi olla kansainvälistä vaikuttavuutta, sitä pitää tukea kaikilla tasoilla. Kulttuurielämä ei voi olla pelkästään markkinavetoista yrittäjyyttä, vaan se tarvitsee myös tunnustusta valtion tasolta julkisen rahoituksen muodossa, omia instituutioita sekä kulttuuri-, koulutus- ja tiedepoliittisia satsauksia. Kulttuuria tuetaan julkisrahoitteisesti myös Suomea huomattavasti pienemmissä kansantalouksissa, koska tiedostetaan, että elinvoimainen kulttuuri on kansakunnan resilienssille välttämätön. Kuten hallitusohjelmassa (s. 91) todetaankin, ”monipuolinen ja arvostettu taide- ja kulttuurielämä on sivistysvaltion tunnusmerkki”.

Kulttuuria on luovien alojen lisäksi valtiolle ja julkisyhteisöille kuuluva kulttuuriperintö. Tämän piiriin kuuluvat muun muassa Kansallisarkisto, Kansalliskirjasto, Museovirasto, yliopistot, valtion taidemuseot, kansallisnäyttämöt, Ooppera, Radion sinfoniaorkesteri sekä kansallista kulttuuria tasapuolisesti välittävänä mediana myös YLE. Selonteossa pohditaan hyvästä syystä esimerkiksi audiovisuaalisen kulttuurin markkinoita ongelmineen, mutta on muistettava myös muut kulttuurin muodot instituutioineen, esimerkiksi musiikkioppilaitosjärjestelmä, jossa Suomi oli kansainvälinen edelläkävijämaa vielä 1990-luvulla. Julkisrahoitteisesti tuetulla taiteella on merkitystä paitsi kansalliselle kulttuurille myös kulttuurimatkailulle ja kulttuuriviennille. Toimivalla infrastruktuurilla väestömäärältään pieni maa voi olla kokoaan huomattavasti merkittävämpi kulttuuritoimija ja kansainvälinen toimija ylipäänsä, niin markkinoilla kuin moraalisena johtajana. Valtion roolin kulttuuriperinnön suojelijana ja tukijana tulee näkyä jatkossakin. Lyhytkin resurssikatkos voi rapauttaa koko instituution ja siihen perustuvan asiantuntijuuden ja osaamisen.

Kestävyysmurroksen ylittäminen

Valtioneuvosto on vuonna 2023 käynnistänyt Sivistyshallinto 2030 -uudistushankkeen (OKM034:00/2023), jonka tarkoitus on ”selkiyttää opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonalaan kuuluvaa virastorakennetta, keventää päällekkäistä hallintoa ja vahvistaa virastojen tuloksellista ohjausta”. Uudistushankkeessa opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonalan virastoja yhdistetään. Tämä vaikuttaa tapoihin, joilla Suomen valtio voi ylläpitää ja tuottaa kulttuurista muistia. Kulttuuripoliittinen selonteko on tekstinä yllättävän erillään käynnissä olevan hallintouudistuksesta, vaikka uudistuksella tulee olemaan merkittävä vaikutus siihen, kuinka myönteinen tai hallittu kulttuurinen murros on. Hallintouudistuksessa on syytä kuunnella sivistyshallinnon alan edustajia, jotta ei hyvässä tarkoituksessa tehdä peruuttamattomia vahinkoja Suomen kulttuuriperinnölle. Vaatimattomaan rahoitukseen yhdistetyn erityisen ja ainutlaatuisen roolinsa vuoksi varsinkin Kansallisarkisto ja Museovirasto ovat tässä suhteessa huolestuttavan haavoittuvaisessa asemassa.

Selonteon lopussa mainitaan, että toimeenpanosuunnitelmalle valitaan ”sille sopivat mittarit” (s. 35). Kulttuuri- ja sivistysalojen mittaaminen on tunnetusti haasteellista, sillä niiden vaikutukset aktualisoituvat monirytmisesti, sekä lyhyellä että pitkällä aikavälillä, vaikuttavuudelle ei ole yksiselitteisiä mittareita eivätkä

TURUN YLIOPISTO

vaikutukset välttämättä ole kapitalisoitavia. Jos mittareita halutaan kehittää, se täytyy tehdä alan edustajien kanssa yhdessä. Toimenpiteiden toteutumisen arvioinnissa sekä vaikuttavuuden arviointimallien kehittämisessä kannattaa hyödyntää yliopistojen asiantuntijuutta ja tutkimuksellista riippumattomuutta. Yliopistoille on varattava rooli myös, kun vahvistetaan tietopohjaa kulttuuri- ja luovien alojen elinkeino- ja työllisyyspolitiikasta, luovuuden, ilmaisun ja taidetoiminnan pedagogiikan hyödyntämisestä ja vaikutuksista sekä osallisuuden sekä yhdenvertaisuuden edistämisestä. Taiteen ja kulttuurin mitattavien hyvinvointi- ja talousvaikutuksien tutkimusta sekä kuntien kulttuuritoimen työn kehittymisen seurantaa (TEAviisari, peruspalveluiden arviointi, taiteilijoiden työllistyminen) voi ylläpitää ja kehittää CUPORE:n kaltaisissa organisaatioissa sekä kuntien ja maakuntaliittojen tasolla, mutta pitkäjänteinen yhteistyö yliopistojen kanssa olisi näissäkin asioissa suotavaa, jotta mittari ei ala muokata mitattavaa.

Yhteenveto ja uhkakuvat

Vahva humanistinen sivistys, johon kuuluvat kielten, kulttuuriperinnön ja historian, kirjallisuuden ja taiteiden tunteminen, antaa perustan kansakunnan kulttuurilliselle identiteetille. Kulttuurin tuntemista ja sivistystä pitää tukea varhaiskasvatuksesta yliopistoihin. Koulutus on avainasemassa aina lasten ja nuorten luku-, kieli- ja mediataidoista (s. 32) aikuisten kulttuuriosaamiseen kansainvälistyvässä kontekstissa. Tarvitaan sekä osallistavaa luovuutta että kulttuuriperinnön ylisukupolvista välittämistä.

Luovuutta on syytä tukea myös olemassa olevaa kulttuuriperintöä ja toimivaksi todettua infrastruktuuria hyödyntäen, kunnioittaen ja vahvistaen. Kulttuuriperintö tai kulttuuri ei vanhene tai muutu eksklusiiviseksi tai epärelevantiksi itsestään, vaan kulttuurin elossa pitäminen, innovointi ja luominen on jatkuva, vuorovaikutuksellinen prosessi, johon myös valtio osallistuu mahdollistajana ja tukijana.

Laajapohjainen ja osallistava kulttuuri on kansakunnan vahvuus, joka luo kulttuurista huoltovarmuutta, kriisinkestävyyttä ja resilienssiä. Kulttuuria ja kulttuuriperintöä uhkaavat useat seikat. Yksi on kulttuuriperintöä tuhoava sotilaallinen voimankäyttö, josta on nähty esimerkkejä Ukrainassa. Näin ollen on tärkeää, että ”keskeisen kansallisen kulttuuriperinnön pitkäaikaisesta säilymisestä ja saatavuudesta huolehditaan kaikissa turvallisuusolosuhteissa” (s. 26), sillä ilman suomalaista kulttuuria ei ole Suomea.

Nationalismi ylläpitää kansallista kulttuuria, mutta se voi myös itsessään olla tuhovoima. Kulttuuriperinnön monipuolisuus ja kulttuurin suhteellinen moninaisuus tekevät suomalaisesta kulttuurista vahvan ja kriisinkestävän, sillä yksipuolinen ja ohut sivilisaatio on helpompaa kukistaa. Vastaavalla tavalla yhteiskunnallinen polarisaatio on hyvinvoivan kansallisen kulttuurin vihollinen. Polarisaatiota estävät hyvä koulutusjärjestelmä, tieteen vapaus, osallistava ja inklusiivinen kulttuurielämä sekä vahvat julkisrahoitteiset, riippumattomat ja tasapuoliset mediat. Yleisradiolla on tässä suuri merkitys kulttuurin, kulttuurisen muistin ja tiedon demokraattisen, tasa-arvoisen ja ilmaisen saatavuuden kannalta.

Myös tekoäly on varsinkin pienten kansakuntien kulttuurille riski. Tekoälyyn on uskallettava suhtautua kriittisesti ja sääntöperusteisesti: on suojattava tekijänoikeudet, yksityisyys ja totuudenmukaisuus. Kyse on lopulta luovuuden ja inhimillisyyden vaalimisesta. Tekoäly ei siis ole pelkästään mahdollisuus (s. 20), vaan myös uhka. Sitä tärkeämpi on vastuullinen kulttuuripolitiikka, ja sitä välttämättömämpiä ovat myös tieteen vapaus ja tutkimuksen riippumattomuus luotettavan tiedon ja elinvoimaisen kansallisen kulttuurin ylläpitämiselle. Oikeaa tietoa, vapaata tiedettä ja omaperäistä kulttuuriamme on varjeltava jatkossakin, jotta voimme suojautua muun muassa disinformaatiolta, yhteiskunnalliselta polarisaatiolta ja tarpeettomilta kulttuurisodilta. Ylipäänsä julkisrahoitteiset kulttuuri-instituutiot turvaavat yhteiskunnallista vakautta ja auttavat hallitsemaan kulttuurista muutosta niin, että sen vaikutukset ovat pitkäjänteisen positiivisia.

Turussa 11.3.2025

Charlotta Wolff

Suomen historian professori, humanistisen tiedekunnan varadekaani, Kulttuurinen muisti ja yhteiskunnan muutos -teeman vetäjä, Turun yliopisto